

Castellano, Juan Luis – Dedieu, Jean Pierre (dir.): Réseaux, familles et pouvoirs dans le monde ibérique à la fin de l’Ancien Régime.

[Hálók, családok és hatalom az ibériai világban az Ancien Régime végén.]
Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS), Paris, 1998, 268 oldal

Az utóbbi időben a történettudományban jelentkező metodológiai nyitás jeleként értékelhetjük azokat az újfajta megközelítéseket, amelyek az egyéneket és intézményeket kapcsolatrendszerükben szemlélik. Jóllehet a társadalmi kapcsolathálók és az egyének közötti kapcsolatok kérdésköre már régóta a történészek érdeklődésének homlokterében áll, mégis azt mondhatjuk, hogy kevés azon munkák száma, amelyekben kidolgozásra került – részben a brit antropológiai szakirodalomra is támaszkodó – a kapcsolathálók elemzésére alkalmas fogalmi apparátus. Úgy gondoljuk, hogy éppen ezért talán nem haszontalan némi figyelmet fordítani azokra a munkákra, amelyekben kísérlet történik a hálózatelemzés alapfogalmainak és elméleti keretének bemutatására, valamint az elemzési módszer alkalmazására. A következőkben egy ilyen kísérletet mutatunk be az ibériai térség Ancien Régime korabeli társadalomtörténetével foglalkozó tanulmánykötet ismertetése kapcsán. Annál is inkább fontosnak tartjuk az ismertetést, mivel a kötetben szereplő tanulmányok jelentős része az 1998-as megjelenést követően szakirodalmi hivatkozási alapokká váltak.

A kötet szerzői a francia Annales-iskolához és az ehhez szorosan kötődő olasz mikrotörténelem irányzatához közel álló, nagyobb részben spanyol származású történészek. Egyikük pedig, Jacques Poloni Simard személyében, jelenleg az *Annales. Histoire & Sciences Sociales* folyóirat főszerkesztője. Ezek a történészek, Michel Bertrand, Jean-Pierre Dedieu, Zacarias Moutoukias, Christian Windler, Francisco Garcia Gonzales, Tomas A. Mantecón vagy José Maria Imízcoz Beunza, akik évek óta foglalkoznak a modern kori spanyol királyság társadalomtörténetével, kutatásaikban egyre nagyobb figyelmet fordítanak azokra a társadalmi kapcsolatrendszerre, amelyek véleményük szerint a politikai jelenségeket és viszonyokat átszövik.

A kötetben szereplő írások általános kérdésfelvetését Jean-Pierre Dedieu és Zacarias Moutoukias bevezető tanulmányukban, az *Introduction. Approche de la théorie des réseaux sociaux*-ban (Bevezetés. A társadalmi kapcsolathálók elméleti megközelítése) a következőképpen fogalmazzák meg: „Hogyan sikerült a spanyol monarchiának területi terjeszkedései mellett kézben tartani és mozgósítani azt a Birodalmat, amely a 17–18. században három földrészre terjedt ki, átfogva az akkori világ jelentős részét?” A kérdésfeltevés tehát, elsősorban az állam konszolidációjának folyamatára irányul. A bevezető elején a fent említett szerzők a kérdésfelvetésükben azokra a munkákra támaszkodtak, amelyek ezt a folyamatot, mint az államot képviselő egyének és a társadalom különböző szegmensei közötti komplex interakciós és tárgyalási folyamatként szemlélik, olyan konfliktusok és tárgyalások sorozataként, amelyek kölcsönösen alakítják, formálják az állami

autoritást és a társadalmi csoportokat, valamint a közöttük lévő kapcsolatokat. Giovanni Levi *Egy falusi ördögűző és a hatalom*¹ című munkája ilyen szempontból a legfontosabb inspiráló alpmű, hivatkozási alap, amelyhez mindegyre visszatérnek a kötet szerzői.

A kötet a már említett *Bevezetés*en kívül nyolc fejezetből (ezek a fentebb említett szerzők tanulmányai) és egy összefoglalásból áll (*Conclusion. L'historien de l'administration et la notion de réseau – Összegzés. Az adminisztráció történeti és a hálózat fogalma*). A tanulmányok egyenkénti részletes bemutatása meghaladná a jelen ismertetés kereteit. Éppen ezért, az alábbiakban arra törekedtünk, hogy az általunk fontosnak ítélt elméleti kérdéseket tárgyaló tanulmányokat, a konkrét, empirikus anyagon elvégzett kutatásokat, és a módszertani, elemzési újdonsággal szolgáló tanulmányokat mutassuk be.

Jóllehet mindenik tanulmány jelentős elméleti alapotottsággal bír, érdemes mégis kiemelni a már említett *Bevezetést* és *Összegzést*, ezeken kívül, pedig a Zarias Moutoukias által írt *La notion de réseaux en histoire social: un instrument d'analyse de l'action collective (A háló fogalma a társadalomtörténetben: a kollektív cselekvés elemzésének eszköze)* című tanulmányt. Ezekben a tanulmányokban, amelyeket Moutoukias részben egyedül, részben Jean-Pierre Dedieu-vel közösen írt, ismertetik a kapcsolatháló-elemzés fontosabb elméleti alapjait, és arra törekednek, hogy megfelelő, a további elemzések alapjául szolgáló fogalomtárt dolgozzanak ki. A *Bevezetés*ben a személyek közötti kapcsolatok néhány elméleti részletéről szólva felfogásukat dinamikusnak nevezik, és a személyek közötti kapcsolatokat a történetírás valódi tárgyaként határozzák meg. Eltávolodnak a durkheimi hagyománytól – amely véleményük szerint – a társadalmi köteléket az őt körülvevő jogi normákkal azonosítja. A személyek közötti kapcsolatokat nem elszigetelt jelenségekként, hanem olyan interakciós tereként határozzák meg, amelyek egy adott társadalmi képződményben a hatalmat, az együttműködést és a konfliktust szervezik. Úgy vélik, hogy egyedül a dinamikájukban megjelenő kötelékek kontextusba helyezése teszi lehetővé jelentésük megértését. A személyek közötti kapcsolatokban nem csupán a társadalmi kötelékek kifejezését látják, amelyek az egyéneket jól meghatározott és előre látható cselekvésekre kényszerítik a cselekvőkön kívül álló koherens normák együttes erejének hatására. Forrásaik nagyon gyakran olyan előre nem látható viselkedéseket tárnak fel, amelyeket – véleményük szerint – lehetetlen lenne ennyire merev kerettel, sémával megmagyarázni.

A kapcsolatháló-elemzések egyik legfontosabb alap gondolataként jelölik meg a társadalmi mezőnek pontok és vonalak összességéből álló hálózati struktúráként való felfogását. Ebben az újfajta elgondolásban a pontok az egyéneket vagy csoportokat jelölik, míg a vonalak a közöttük levő kölcsönös kapcsolatokat. A hálózati struktúrában levő egyének közötti interakciók fontos részei a tranzakciók (egyezségek), mivel ezek permanens folyamata hozhatja felszínre azokat

¹ Vö. Osiris, Budapest, 2001.

a konfigurációkat, amelyek megváltoztatják az egyének közötti hatalmi viszonyokat. Ugyanakkor, véleményük szerint, ebben a felfogásban kikerülhetjük azt, hogy az egyének társadalmi státusát csupán hivatali helyzetük intézményesült formájában lássuk. A kapcsolatháló-elemzés másik fontos alapgondolataként hangsúlyozzák, hogy a kapcsolatháló szerkezetében levő különbségek, vagyis az egyének közötti kötődések sűrűsége és távolsága, és a közöttük lévő konfigurációk helytálló információkkal szolgálhatnak számunkra a cselekvők viselkedését illetően. A szerzők elhatárolódnak a társadalmi kapcsolatháló fogalmának metaforikus használatától, amely – véleményük szerint – a legtöbb történeti munkára jellemző. Ebben az esetben ugyanis a történészek hajlamosak arra, hogy egy kapcsolat pusztán létezéséből kölcsönös kötelezettségi rendszereket vezessenek le, vagy az egyének közötti kapcsolatok összességéből meghatározott csoportok létezésére következtessenek, figyelmen kívül hagyva, hogy a társadalmi kötődések dinamikus konstrukciók. Véleményük szerint a társadalmi kapcsolatháló ilyen metaforikus jellegű használatára jó példa a klasszikus prozopográfiai megközelítés is.

A két legjelentősebb téma, amely körül csoportosulnak a kötetben szereplő tanulmányok, a család és az állam. Ez utóbbi iránti érdeklődés magából a kérdésfelvetésből adódott. A család ezzel ellentétben a politikai élet alapvető dimenziójaként jelentkezett, mint a közepes, vagy adott esetben, a legfényesebb pályafutás kontextusa és eszköze. Ugyanakkor olyan törekeny szerkezetként is, amelynek szüntelenül javításokra és egy külső bíró (a helyi politikai hatalom birtokosa a köznép számára, vagy a király személye a társadalmi ranglétra magasabb fokain elhelyezkedő csoportok számára) közbelépésére van szüksége. A szerzők szerint a külső bíráskodás, a járadék, az eszközök, a hivatalok és fizetések megszerzése iránti igény a nagy családi szervezetek túlélése szempontjából alapvető fontossággal bír.

A család tehát a kapcsolatháló-elemzések kiemelt területéként jelentkezik. Francisco Garcia Gonzales *Réseaux familiaux, réseaux sociaux: richesse, pouvoir et parenté dans la Sierra d'Alcazar au XVIIIe siècle* (Családi hálózatok, társadalmi hálózatok: gazdagság, hatalom és rokonság Sierra Alcazarban a XVIII. században) című tanulmánya a családtörténet újfajta lehetőségeire hívja fel a figyelmet, ugyanakkor kiváló példa arra is, hogy Spanyolországban miként váltotta fel a történeti demográfia kvantitatív perspektíváit a rokonságnak mint társadalmi kötelékeknek a vizsgálata. A szerző családi genealógiák, leszármazási ágak rekonstrukciója segítségével vizsgálja egy adott társadalmi csoporton (nagy földbirtokosok) belül létező kapcsolati hálókat, azokat a mechanizmusokat, általa tipikusnak ítélt stratégiákat, amelyek lehetővé tették a csoport reprodukcióját. Többek között azt is bemutatja, hogy a földtulajdon, a közhivatal-viselés, a társadalmi és rokoni kapcsolatok miként versengtek az elit tagjai között létrejövő társadalmi háló kialakulásában. A gazdagság, a presztízs, a termelési eszközök feletti ellenőrzés és a szigorú értékrendszerek szimbolikus reprodukciója miként tette lehetővé számukra olyan stratégiák alkalmazását, amelyeket más csoportok kevésbé tudtak követni. Aprólékos elemzéssel mutat rá a családoknak a hatalomhoz való hozzáférést biztosító, a korlátolt társadalmi erőforrások megszerzéséért

folytatott kumulatív stratégiákra, többek között hangsúlyozva az örökösödés-házasságkötés rendszerének, a befolyásolt házasságkötéseknek a társadalmi hierarchia strukturálódásában játszott fontos szerepét. Ezek a reprodukciós stratégiák, hasonlóan Santena falu esetéhez, túlmutatnak a családnak lokális egységként való felfogásán, és itt is vérségi vagy fiktív rokoni kötelékek mentén elhelyezkedő széles családi frontokat hoznak működésbe. Következtetése, hogy a 18. századi Sierra Alcazarban a helyi nemesség a rokonságon keresztül törekedett helyzete reprodukciójára, a közigazgatási bürokrácia tagjai földbirtokszerzés útján, míg a gazdag földművesek közhivatalok megszerzésével látták biztosítottnak hatalmi pozíciójuk fenntartását. Intézmények, hatalmi eszközök, presztízsforrások és társadalmi vélemények ellenőrzésére támaszkodva, felügyelve a tulajdont, a földhasználatot, a tőkét, képesek voltak a társadalmi normák módosítására is a saját érdekükben (vérrokonok közötti és endogám házasságkötés, hitbizomány, hozomány, gyerekeknek egyházi pályák felé való irányítása). A családok célja az volt, hogy megtalálják társadalmi, gazdasági és politikai helyzetük továbbörökítésének lehetőségeit és módozatait.

Ugyancsak a házasság és az örökösödés kapcsán megnyilvánuló családi stratégiák vizsgálatával foglalkozik egy kollektív biográfia megrajzolásának segítségével Tomas A. Mantecón, a *Les factions dans la famille »infazona« de Cantabrie d’Ancien Régime (Csoportosulások az Ancien Régime korabeli cantabriai »infazona« családban)* című tanulmányában. Főként bírósági forrásokra támaszkodva és egyetlen család leszármazási ágait rekonstruálva figyelte meg a csoporton belüli szolidaritás és konfliktus kérdéskörét. Garcia Gonzales-hez hasonlóan Mantecón is megkérdőjelezi a Cambridge Csoport² által az együtt lakó egységre korlátozott családdefiníciót, s e helyett a „tapasztalati család” (famille d’expérience) fogalmát vezeti be. A Brancho család történetén keresztül mutat rá, hogy a családforma alakulása számtalan olyan tényező hatására változik, mint a család tagjainak földrajzi, társadalmi, kulturális közelsége, a helyi és országos hatalmi rendszerben való részvételük, a házasságkötési stratégiáik stb. Ilyen értelemben a család leszűkülhet az egy fedél alatt élő vérségi kapcsolatban állók csoportjára, de nagyobb kiterjedést is ölthet, amely magába foglalhatja a vérségi rokonokon kívül a fiktív rokoni szállakkal egymáshoz kötődő egyéneket. A család kiterjedése tehát minden pillanatban különböző tényezők kombinációjától függ, ugyanakkor minden ilyen konfiguráció egy „tapasztalati családot” alkothat.

Jean-Pierre Dedieu, *Familles, majorats, réseaux de pouvoir. Estrémadure, XV–XVIIIe siècle (Családok, hitbizományok hatalmi hálózatok. Extremadura, XV–XVIII. században)* című tanulmányának központi kérdése, hogy milyen szerepet játszott a hitbizomány a kasztíliai nemesi családi rendszerek szervezetében. Egyetlen család négy évszázados történetét feldolgozva mutatott rá arra, hogy a hitbizomány léte miként járult hozzá a családon belüli kapcsolatok módosulásához. A tulajdon generációkon keresztüli egy tagban és egyetlen örökösre történő

² Cambridge Group for the Study of Population and Social Structure. (A Szerk.)

átruházásának folyamata szigorú szabályok betartását követelte meg a család tagjaitól, mindenekelőtt a házasságkötések számának fokozatos csökkenését. Ez hosszútávon a családok demográfiai elgyengüléséhez és kiszolgáltatottságához vezetett. Dedieu véleménye szerint a hitbizomány fenntartása, annak ellenére, hogy kezdetben a dinasztiai stabilitása érdekében hozták létre, mégis azok lassú eltűnését eredményezte.

A kötet egyik legjobban sikerült tanulmányaként értékelhetjük Christian Windler *Gérer de réseaux de relations: intermédiaires »indépendants« et agents de la noblesse seigneuriale (A kapcsolathálóik igazgatása: »független« közvetítők és uradalmi ügynökök)* című munkáját. A szerző véleménye szerint a kapcsolatháló-elemzéssel foglalkozó történészek a kapcsolatháló dinamikájára, a társadalmi cselekvőknek a saját érdekükben alkalmazott, az állami hatalmat manipuláló stratégiájukra kell irányítsák figyelmüket. Egy andalúziai eset elemzése kapcsán hívja fel a figyelmet a közvetítők (broker) alapvetően fontos szerepére a helyi hatalom és a felsőbb fórumok közötti kapcsolat létrejöttének folyamatában. Véleménye szerint ezek a közvetítők a helyi közösségek és az állami intézmények közötti kapcsolattartóként alapvető módon hozzájárultak a bürokratikus viszonyok kliensi kapcsolatokká való átalakulásához. Legfontosabb következtetése, hogy a centralizáció, mint a periféria állam általi egyoldalú alávetése és kényszerítése csak papíron létezik, a valóságban összetett társadalmi folyamatok játékaról van szó, amelyeket a különböző fórumok közötti kölcsönös kapcsolatok dominálnak. A történet egy andalúziai falu, Priego előkelői és Medinacelli herceg közötti konfliktus kontextusába illeszkedik, és azt követi nyomon, hogy a kettejük között zajló bírósági per, miként járult hozzá egyes egyének és családok társadalmi felemelkedéséhez. Ebben a mobilitási folyamatban, főként Giovanni Levi fentebb említett munkájának hatására, Windler nagy jelentőséget tulajdonít az olyan immateriális, nem kézzelfogható tényezőknek, mint a presztízs, a társadalmi kapcsolatok, a helyi közösség és a külvilág közötti közvetítés. A szerző bemutatja, hogy az egyik legjelentősebb helyi előkelő család tagjai, az Alcara Zamora-k, a hercegi házzal való konfliktusukban, miként folyomdtk a szakosodott közvetítők szolgáltatáshoz. Windler egy ilyen szakosodott közvetítő, Gabriel Valverde helyi gyógyszer-tár tulajdonos, majd később községi képviselő pályafutásán keresztül mutat rá arra, hogy a helyi előkelő családok miként tudták elérni az állami erőforrásokat, s ezzel együtt hogyan járultak hozzá az állami központosítás körvonalainak megszilárdulásához. Windler tanulmányában olyan interakciók tárulnak fel, amelyek objektív és személytelen kapcsolatok létrejötte helyett sokkal inkább a bürokratikus kapcsolatok perszonalizációjáról beszélnek, nem a kliensi struktúrák eltűnéséről, hanem sokkal inkább ezek alkalmazkodásáról és modernizációjáról.

A kötet további tanulmányaiban is a közvetítők (intermédiaire, mediateur) játszanak főszerepet. Michel Bertrand *Familles, fidèles et réseaux: les relations sociales dans une société d'Ancien Régime (Családok, támogatók és hálózatok: társadalmi kapcsolatok egy Ancien Régime korabeli társadalomban)* című elemzésének szereplői az új-spanyolországi közigazgatási elit egyik csoportjának tagjai,

a királyi ügynökök. A klasszikus prozopográfiai megközelítésen túl, Bertrand figyelme nem csupán a foglalkozás által meghatározott egyénekre összpontosul, hanem az őket összekötő kapcsolatokra. Kérdésfeltevése, nagyon leegyszerűsítve, arra irányul, hogy mi magyarázza az új-spanyolországi gyarmati közigazgatási elit gyors „kreollá válását”, azaz integrációjukat a helyi társadalomba. A szerző számára egyrészt a család, másrészt a hűség és a kliensi kapcsolatok fogalmi tünetek használhatónak. Úgy véli, hogy az Ancien Régime korabeli családot alkotó vérségi, baráti, függőségi kapcsolatok segítettek az egyént a társadalmi integrációban. A királyi ügynökök esetében a legfontosabb integrációs lehetőség a helyi előkelő családokba való beházasodás stratégiája volt. A házasságkötés, a királyi ügynökök számára „útlevél” volt a társadalmi felemelkedéshez, a helyi kreol előkelő családok számára pedig a jövedelmező állami intézmények feletti ellenőrzést biztosította.

Egy adott társadalmi háló és a cselekvők megfigyelt magatartása közötti kapcsolat néhány alapelvére világít rá Zacarias Moutoukias is fentebb már idézett tanulmányában. Azokat a mechanizmusokat vizsgálja, amelyek összekötötték a 18. század második felében Rio de la Plataiban a birodalmi autoritás és az üzleti élet működését. Elemzésében a gyarmati elit, a camarillas-csoport, baráti és rokoni szálak révén megvalósuló csoportképződési folyamatát mutatja be, és Pedro Medrano üzleti vállalkozó példáján keresztül hívja fel a figyelmet a közvetítő szerep fontosságára, amely véleménye szerint időleges vagy hosszan tartó szövetségek kialakulásához vezető cselekvéseket implikál.

Szándékosan hagytuk az ismertetés végére Jaques Poloni Simard, *Liens personnels et milieux sociaux dans une société coloniale de l'Audience de Quito, 1620–1680* (Személyi kapcsolatok és társadalmi környezet a quitoi törvényhatóság gyarmati társadalmában, 1620–1680) című tanulmányát. A szerző ugyanis a kapcsolatháló-elemzés gráfelméletét teszteli történeti anyagon. Kiindulópontja, hogy „az egyének közötti kapcsolatok kutatása hozzásegíthet azoknak a társadalmi környezeteknek (les milieux sociaux) a leírásához, amelyekben az egyén létezik”. Véleménye szerint az „indián”, mint az etnikai-jogi kategóriák egysége, mestersegesnek tűnik abban az esetben, ha a cselekvőket gazdasági érdekük védelme és fenntartása érdekében követett alkalmazkodási stratégiájukban szemléljük, ha a társadalmi térben lezajló közösségek közötti hatalmi harcokat és a társadalmi helyzetek sokféleségét vesszük figyelembe. Forrásanyaga az 1620 és 1680 között keletkezett 141, elsősorban indián, másodsorban cholos és mesztic végrendelet. Simard ezekre a végrendeletekre és a gráfelmélet eszközeire támaszkodva próbált képet nyújtani az általa vizsgált terület indián társadalmának átalakulásáról és belső tagolódásáról. Három relációs változót, a végrendeletekben szereplő házafelek neveit, a végrendeletek végrehajtóit és a tanúkat vette szemügyre, és mintegy 7 darab gráf leírásából kiindulva mutatta be a végrendelezők etnikai, nemi, lakóhelyi vagy társadalmi státus szerinti legfontosabb jellemzőit. Következtetése az, hogy létezik összefüggés a végrendelező kapcsolatai és környezete között (amely inkább társadalmi, mint etnikai), ezeknek összessége pedig olyan

társadalmi helyzetet biztosít az egyénnek, amely eltérő lehet attól a jogi-etnikai kategóriától, amelybe őt besorolták.

Összegzésül megállapíthatjuk, hogy a kötet a kapcsolatháló-elemzés mind elméleti mind pedig módszertani kérdéseiről részletes áttekintést ad, használhatóságáról pedig meggyőző bizonyítékokkal szolgál. A hazai társadalomtörténet művelői számára is hasznos olvasmánynak bizonyulhat.

Pakot Levente